

S A Y I 10 • 2 0 0 3

İslâm
Araştırmaları
Dergisi

TURKISH JOURNAL OF ISLAMIC STUDIES

 İSAM
TÜRKİYE DİYANET VAKFI
İSLÂM ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

bulunduğu söz konusu vezirlerin ona karşı tutumlarını tespit etmeye çalışmaktadır.

Prof. Madelung onuruna yayımlanan bu kitabın “İslâm Orta Çağında Kültür ve Hafıza” adını taşıdığını görüp önsözünü okuyunca başta kitaba olumlu yaklaşmadığımı itiraf etmeliyim. Uzun akademik hayatında yaptığı araştırmaları İslâm tarihindeki dinî-politik fırkalaşma ve mezhepleşmelere hasreden ve bu konuda günümüz akademi dünyasının birkaç ustasından biri olan Madelung’a böyle bir kitabın “armağan” edilmesini garip bulmuştum. Ancak, kitabın içine girip -başlıklara takılmadan- makaleler arasında gezindikçe endişemin yersiz olduğunu fark ettim. Kitabın içerdiği on yedi makaleden; biri tasavvuf, üçü salt İslâm tarihi ile alakalı dört makaleyi hariç tutarsak, -Makdisi’nin üniversiteler hakkındaki incelemesi de dahil- hepsi, siyasi grup ve mezheplerin rol oynayıp cirit attığı tarih alanlarını konu edinmekte. Anladım ki editörler yanlış yapmamışlar ve Madelung ismi ile beraber anılmaya lâayık kıymetli araştırmaları bir araya toplamayı başarmışlar.

Mehmet Ali Büyükkara

İktisat, Tarih ve Toplum, Sabri Orman.

İstanbul: Küre Yayınları, 2001. xvi + 380 sayfa.

Osmanlı tarihi alanındaki araştırmaların 1980’li yıllardan itibaren hızla artışı, sevindirici bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak sayısal artış, her zaman nitelik artışı anlamına gelmemekte, aksine araştırmaların muhtevası açısından ortalama seviyede bir düşüş gözlenmektedir. Ciddi emek ve düşünce mahsulü eserlerin sayısı, genel temayülün aksine, her geçen gün azalmaktadır. Bu trendin dışında kalabilen ve okuyucularına ufuk, derinlik ve zenginlik kazandıracak alternatif çözümlere dikkat çeken, farklı yaklaşımları bir araya getirerek mecz edebilen eserler nadiren gün yüzüne çıkabilmektedir. İktisattaki “Kötü para, iyi parayı kovar” yaklaşımının ilim dünyasına yansıyan şekliyle muhtevadan yoksun, kalitesiz ve yetersiz çalışmalar ciddi, kaliteli ve seviyeli çalışmaları gölgede bırakmaktadır.

Ancak yine de zaman zaman nitelikli çalışmaların gün yüzüne çıkarak okuyucusuyla buluştuğunu görebiliyoruz. Sabri Orman’ın makalelerinden oluşan ve Küre Yayınları arasında çıkan *İktisat, Tarih ve Toplum* isimli eseri, akademik camiamızda özgün bir çalışma örneği olarak görülmelidir. Eser,

yıllarca üzerinde itina ile çalışılan, muhteva açısından zengin makaleleri ile Osmanlı tarihi, iktisadî yapısı, iktisadî düşünce, iktisat tarihi ve özellikle metodoloji alanlarında önemle üzerinde durulması ve istifade edilmesi gereken bir birikimle karşımıza çıkmaktadır.

Sabri Ülgener tarafından başlatılan, görünenin ardındaki zihniyeti araştırma geleneğinin, biraz gecikmeli de olsa, yeniden canlanmasına ve daha ileriye götürülmesine vesile olacak bu çalışma, günübürlük ilim yapan ya da yaptığını zanneden tecrübesiz genç ilim adamlarına da ilmin zihni melekeleri sonuna kadar kullanmayı gerektiren uzun soluklu ve sabırlı bir gayret gerektirdiğini ve uzun vadeli bir uğraş olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Eser, Sabri Orman'ın neredeyse bir ömür süren akademik serüveninin bir hülasesi mahiyetindedir. İktisat alanındaki müktesebatının yanında, özellikle düşünce tarihi ve metodoloji, tarih, ilâhiyat gibi alanlarda da önemli bir birikimin sahibi olduğu görülen müellif, ele aldığı konulara çok yönlü ve zengin bir muhteva kazandırmakta, özellikle alternatif yaklaşımları bir araya getirerek farklı çözümlere kapı aralamaktadır.

Eser, bir girişle beş kısımda toplanan 12 bölümden oluşmaktadır. Eserin bölümleri farklı konuları içermekle birlikte, müellifin ifadeleriyle “İslâm Dünyası’nda İktisadî Düşüncenin Gelişimi” adı verilen bir araştırma projesi çevresinde oluşmuş çalışmalardır. Giriş kısmında eserin genel bir tanıtımı yapılmakta ve bölümlerin tanıtımı ile birlikte birbiriyle irtibatı konusunda bilgi verilmektedir. Kitaptaki konuların özellikle dört başlıkta toplandığı ifade edilerek bu konular Tarih felsefesi, modernleşme meselesi, kredi ve faiz meselesi ve iktisadi düşünce tarihi olarak sıralanmaktadır.

Birinci kısım “Yeni Bir Tarih Tasavvuru” başlığı altında tarihe yeni bir yaklaşım tarzının denendiği ve kitaptaki diğer çalışmaların teorik zeminini oluşturmaya yönelik konulardan oluşmaktadır. Bu kısımda yer alan üç bölüm, tarih metodolojisi ve tarihten faydalanma konularında müellifin konuya yaklaşımını tanıtmayı amaçlamaktadır.

“Tarih Tasavvurundan Modernleşmeye” başlıklı ikinci kısımda yer alan üç bölüm ise, birinci kısımda ortaya konulan metodolojinin müşahhas konulara uygulanmasına yönelik bir çalışma mahiyetindedir. Burada Türkiye’nin modernleşme tecrübesi ve ekonomik modernizasyonu ayrı birer bölümde değerlendirilmekte; konu, başarılı olan ve olmayan yönleriyle incelenmektedir. Bu kısmın son bölümünde ise ekonomik modernleşmenin bir uygulama alanı olarak özel finans kurumları örneği üzerinde durulmakta ve konuyla ilgili tartışmalar değerlendirilmektedir.

Üçüncü kısım, “İktisat ve Çevre” başlığı altında yer alan bir bölümden oluşmakta ve iktisadî faaliyet, gelişme ve kalkınma ile tabii ve sosyal çevre arasındaki karşılıklı etkileşim konu edilmektedir. Burada vurgulanan husus, çevre konusundaki tartışmaların daha çok fiziki çevre ile ilişkilendirildiği, bunun yanında sosyal çevrenin daha az önemli olmadığı ve fizikî çevre ile aynı derecede önemsenmesi gerektiğidir.

Kitabın dördüncü kısmında kredi ve faiz konuları incelenmektedir. İki bölümden oluşan bu kısmın birinci bölümünde Kur’an ve iktisat konusu ele alınmakta ve faiz meselesi merkeze alınarak Kur’an’ın anlaşılmasına yönelik sistemik bir yaklaşım denetlenmektedir. Müellifin burada ortaya koyduğu yaklaşım tarzı, benzer çalışmalardan farklı olarak Kur’an’daki faiz yasağının, faizi yasaklamanın ötesinde iktisadî sistemin kredi mekanizması üzerine kurulmasını önlemeye yönelik bir düzenleme olduğu şeklindedir. Bu kısımda yer alan diğer bölümde ise modern iktisat literatüründe para, kredi ve faiz başlığı altında konuyla ilgili ayrıntılı bilgi verilmektedir.

“İslâm Uygarlığında İktisadî Düşünce” konulu beşinci kısım üç ayrı bölümden oluşmaktadır. Bu kısımda yer alan ilk bölüm “İktisadî Düşünce Tarihinin İslâmî Kaynakları” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde iktisadî düşünce tarihi literatüründe Schumpeterian Gap (veya “Great Gap”- Büyük Boşluk) şeklinde adlandırılan dönemde İslâm dünyasında iktisadî düşünce alanında oldukça önemli eserlerin vücuda getirildiği ve önemli bir iktisat düşüncesi literatürünün oluştuğu vurgulanmakta; İslâm dünyasındaki çalışmaları yok saymaktan kaynaklanan bu boşluğun, aslında düşünce tarihi açısından oldukça zengin bir dönemi oluşturduğu vurgulanmaktadır. Bu bölümde İslâm dünyasında iktisadî düşünce ile doğrudan veya dolaylı olarak ilgili bulunan literatürün ayrıntılı bir tanıtımı yapılmaktadır.

Müteakip bölümde önceki bölümde işaret edilen husus daha somut bir şekilde ortaya konulmakta, antik Yunan uygarlığındaki “Oikonomia” ile onun İslâm dünyasındaki müteakibi olan “İlm-i Tedbir-i Menzil” arasındaki irtibat ve daha sonra her iki kavramın modern iktisat disiplini ile tarihî bağları tesis edilmeye çalışılmakta, bunu yaparken de İslâm uygarlığının kadîm medeniyetlere bakışı irdelenmektedir.

Beşinci kısmın ve kitabın son bölümü ise aynı zamanda müellifin doktora tezinin konusu olan “Gazâlî’nin İktisadî Düşüncesi”ne ayrılmıştır. Burada da yine İslâm dünyasının önemli bir düşünürü olan Gazâlî örneğinden hareketle, iktisadî düşünce alanında İslâm dünyasının ortaya koyduğu yaklaşımların zenginliği dile getirilmekte ve bu alandaki çalışmaların önemi vurgulanmaktadır.

Genel olarak bakıldığında, eserde tekdüze eğitim ve ilim anlayışımızın aksine, konular ve kavramlar en geniş ve en zengin şekliyle ele alınarak izah edilmekte, her türlü alternatif yaklaşıma da yer verilerek zengin çözümler dünyasına kapı aralayan bir üslupla konular izah edilmektedir. Ancak, ihtirazî kayıtlar zaman zaman bıkkınlığa yol açacak derecede yoğun bir şekilde yer almakta, konunun akışını bozmaktadır. Bu durum yazarın alternatif yaklaşımlara açık oluşu ve konuların farklı bakış açılarıyla değişik şekillerde ele alınmaya uygunluğundan kaynaklanmaktadır.

Kitap muhteva olarak bazı bölümlerde, konu hakkında birikimi olmayanların anlamakta zorlanabileceği derecede felsefi derinliğe sahip olmakla birlikte, müellif buna meydan vermeyecek kıvrak bir üslupla meseleyi ortaya koyabilmekte, somut örneklerle de okuyucunun konuyu anlamasına yardımcı olmaktadır. Ayrıca Sabri Orman'ın metodoloji konusuna verdiği önem ve yaptığı vurgu, sahip olduğu birikimle birlikte düşünüldüğünde daha da önem kazanmaktadır.

Bazı bölümlerde dipnot ve referansların yeteri derecede yer almayışı bir eksiklik gibi görülebilirse de, buna ihtiyaç bırakmayacak derecede ayrıntılı ve eksiksiz bir kompozisyonla konular izah edilmektedir. Ancak, yine de ihtiyaç duyacak okuyucular için gereken yerlerde ilave referans gösterilmesi, konuyla ilgili belli başlı kaynaklara işaret edilmesi ya da okuma listeleri konulması daha güzel olurdu. Özellikle "Modern İktisat Literatüründe Para, Kredi ve Faiz" başlıklı bölümde bu ihtiyaç göze çarpmaktadır.

"İktisadi Düşünce Tarihinin İslâmî Kaynakları" başlıklı bölümde yer alan çalışma, oldukça kapsamlı olması nedeniyle ister istemez umumi mahiyette bir değerlendirme olarak kalmakta ve daha detaylı bir çalışmanın mukaddimesi olarak düşünülebilecek bir mahiyet arz etmektedir. Zaten bu çalışmanın bir proje olarak devam ettiği ve her bir başlığın ayrı bir cilde temel teşkil edeceği ayrıca vurgulanmaktadır (s. 248, 3 numaralı dipnot). Yine de kaynaklarla ilgili bilgiler ve yapılan yorumlar, künyelerin sıralandığı bir bibliyografik liste olmanın ötesinde, çalışmaya ayrı bir derinlik ve zenginlik kazandırmaktadır.

Nitelikli çalışmaların pek kolay çıkmadığı ilim dünyamızda, incelediğimiz eser, şekil ve muhtevası ile seviyeli; emek ve fikir mahsulü olan bir çalışma. Bu çalışmalara ilgi duyan meraklı okuyucuların tecessüslerini doyuracak mahiyettedir. Buna yayınevının gösterdiği titizliği de ilave etmek gerekir. Son olarak, büyük bir özenle eseri kaleme alan hocamızın üzerinde çalıştığı projeleri tamamlayarak en kısa zamanda ilim aleminin istifadesine sunmasını temenni ediyoruz.

Tahsin Özcan